Turkish Research Journal of Academic Social Science, 9(2): 192-197, 2026
DOI: https://doi.org/10.59372/turajas.2005876

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com |

Mâ'ûn Sūrah in Ishārī Tafsīr: The Case of Bursevî

Durmuş Arslan[1,a,*]

[1] *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Sivas, Türkiye*

**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 29.07.2026
Accepted : 13.08.2026

Keywords:
Exegesis
Ishārī exegesis
Sūrat al-Māʿūn
Ismail Haqqi Bursevi
Rūḥ al-Bayān
Sûfism

ABSTRACT

This study examines the allegorical (*ishārī*) interpretation of Sūrat al-Māʿūn in Ismail Haqqi Bursevi's *Rūḥ al-Bayān*. It first discusses the theoretical foundations, legitimacy, and methodological principles of *ishārī* exegesis within the Sûfî tafsir tradition and then analyzes Bursevi's interpretation through a text-centered qualitative approach. The study focuses on how the concepts of denying religion, mistreating the orphan, discouraging charity, neglecting prayer, hypocrisy (*riyāʾ*), and withholding *māʿūn* are reinterpreted from an inward (*anfusī*) perspective. While preserving the historical and literal meanings of the sūrah, Bursevi extends these concepts to the spiritual dimension of the human being, interpreting them within the framework of self-discipline, purification of the heart, and spiritual maturation. In this context, the orphan symbolizes the soul and the heart, the needy represents the inner self deprived of spiritual nourishment, and hypocrisy reflects the hidden desires of the lower self (*nafs*). Likewise, the concept of *māʿūn* is expanded beyond material assistance to encompass the sharing of divine grace and spiritual knowledge. The study concludes that Bursevi's *ishārī* interpretation does not negate the outward meaning of the Qur'anic text but rather deepens its ethical and mystical dimensions, presenting Sūrat al-Māʿūn as a guide for the believer's inner moral and spiritual transformation.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(2): 192-197, 2026

İşârî Tefsirde Mâûn Sûresi: Bursevî Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 29.07.2026
Kabul : 13.08.2026

Anahtar Kelimeler:
Tefsir
İşârî tefsir
Mâûn Sûresi
İsmail Hakkı Bursevî
Rûhu'l-Beyân
Tasavvuf

ÖZ

Bu çalışma, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri çerçevesinde Mâûn Sûresi'nin işârî yorumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, işârî tefsirin teorik zemini, meşruiyet şartları ve tasavvufî tefsir geleneğindeki yeri ele alınmış; ardından Bursevî'nin Mâûn Sûresi'ne ilişkin yorumları metin merkezli nitel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada özellikle sûrede yer alan "dinî yalanlama", "yetimi hor görme", "yoksulu doyurmaya teşvik etmeme", "namazdan gaflet", "riya" ve "mâûnu engelleme" kavramlarının Bursevî tarafından enfüsî bir perspektifle nasıl yeniden yorumlandığı ortaya konulmuştur. Bursevî, sûrenin tarihsel ve toplumsal muhtevasını muhafaza etmekle birlikte, ayetlerde geçen kavramları insanın iç dünyasına taşıyarak nefis terbiyesi, kalbin arındırılması ve manevî olgunlaşma bağlamında değerlendirmektedir. Buna göre yetim, ruhun ve kalbin; miskin, manevî gıdaya muhtaç iç benliğin; riya ise nefsin gizli arzularının sembolü hâline gelmektedir. Mâûn kavramı ise yalnızca maddî yardımı değil, ilahî lütuf ve marifetin paylaşımını da ifade eden kapsamlı bir anlam kazanmaktadır. Sonuç olarak çalışma, Bursevî'nin işârî yorumlarının zahirî anlamı reddetmeden Kur'an'ın ahlâkî ve tasavvufî mesajını derinleştirdiğini ve Mâûn Sûresi'ni bireyin içsel dönüşümüne rehberlik eden bir metin olarak yeniden yorumladığını göstermektedir.

[a] darslan@cumhuriyet.edu.tr [a] https://orcid.org/0000-0002-9863-7899

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Araştırmanın Problemi ve Önemi

Kur'an-ı Kerîm, nâzil olduğu dönemden itibaren muhatapları tarafından lafız, şer'î ahkâm, dil ve belâgat cihetinden incelenmiş, satırların arkasındaki derin manalar, remizler ve kalbe doğan ruhanî işaretler yönünden de bir araştırma sahası oluşturmuştur. İslam tefsir geleneği içerisinde nassın zahirî lafzını, dil kurallarını ve şer'î sınırlarını iptal etmeksizin; ayetlerin batınî, tasavvufî ve enfüsî anlamlarını sülûk erbabının kalbine doğan ilhamlar ışığında açıklama faaliyeti "işârî tefsir" olarak adlandırılmaktadır. Nitekim İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu, Kur'an'ın bir dış cephesi (zahiri) olduğu gibi, sülûk erbabına açılan bir iç cephesinin (batınının) de mevcut olduğunu bizzat ayet ve hadislerdeki delillere dayanarak kabul etmişlerdir.

Tefsir tarihindeki bu köklü yöntemin en müşahhas ve sarsıcı şekilde tatbik edilebileceği surelerden biri de Mekke döneminde nâzil olan Mâûn Sûresi'dir. Sûre; fıkıh, kelâm ve tarihsel nüzul sebepleri açısından bakıldığında ekseriyetle dinî, ceza gününü ve ahireti yalanlayan inkârcıların toplumsal ve ahlâkî zaaflarını (yetimi itip kakmak, yoksulu doyurmamak, namazda gaflet ve riyakârlık yapmak) ele alan bir hitap olarak tefsir edilmiştir. Ancak sûrenin taşıdığı bu zahirî ahlâkî ve fıkhî eleştiri, tasavvufî epistemoloji ve nefs tezkiyesi açısından incelendiğinde, insanın kendi iç dünyasındaki (enfüsî) bir savaşa ve manevî bir uyanış davetine kapı aralamaktadır.

Bu çalışmanın temel problemini, Mâûn Sûresi'nde zikredilen "yetimi hor görme", "cimrilik", "namazda gaflet etmek", "gösteriş" ve "en küçük bir yardımı dahi engelleme" gibi toplumsal ve ahlâkî zaafların, işârî tefsir metoduyla insanın batınî dünyasına nasıl aktarıldığı sorusu oluşturmaktadır. Sûredeki bu olguların tarihsel şahsiyetlerin (Ebû Cehil vb.) ötesine geçirilerek, insanı istila eden "hayvânî nefsin" ve benlik davasının birer tezahürü olarak okunması, çalışmanın ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Zira dinîn direği olan namaz ile İslam'ın köprüsü olan zekât/sosyal yardımlaşma arasındaki sarsılmaz bağ, işârî tefsirde kulun Rabbiyle olan dikey münasebeti ile mahlûkatla olan yatay münasebetinin merkezini teşkil eder.

Literatür ve Yöntem

Tasavvufî tefsir hareketi, hicrî ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren biçimlenmeye başlamış; Ebû Abdirrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakaiku't-tefsîr*'i, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-işârât*'ı ve Reşîdüddîn el-Meybûdî'nin (ö. 520/1126) *Keşfü'l-esrâr*'ı ile bir külliyat haline gelerek sistemleşmiştir. Bu köklü işârî anlama geleneğinin Osmanlı coğrafyasındaki velûd, derin ve tesirli temsilcilerinden biri hiç şüphe yok ki İsmail Hakkı Bursevî'dir (ö. 1137/1125). Bursevî, Üsküdar'da tamamladığı yirmi üç ciltlik şaheseri *Rûhu'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'da, kendisinden önceki zahirî ve batınî tefsir birikimini bir tasavvufî şerh, va'z ve varidat potasında eriterek yeniden inşa etmiştir.

Bu makalede yöntem olarak, metin merkezli nitel analiz usulü benimsenecektir. Çalışmada öncelikle, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından belirlenen işârî tefsirin sıhhat şartları (batın mananın zahire aykırı olmaması, şer'î bir muarızın bulunmaması vb.) teorik zemin olarak ortaya konulacaktır. Ardından, İsmail Hakkı Bursevî'nin Mâûn Sûresi ayetlerine getirdiği yorumlar, *Rûhu'l-Beyân*'ın orijinal metni üzerinden tahlil edilecektir. Bursevî'nin ayetlerde geçen zâhirî-toplumsal kavramları (yetim, miskin, musallîn, mâûn) hangi enfüsî mekanizmalarla ve bu yorumların klasik işârî literatürle olan irtibatı yöntemsel bir tutarlılıkla mukayese edilerek ortaya konulacaktır.

İşârî Tefsir Geleneği Ve Enfüsî Yorum Yöntemi

İşâri Tefsirin Tanımı, Şer'î Meşruiyeti ve Şartları

Kur'an'ı anlamaya çalışırken karşımıza çıkan en temel meselelerden biri, lafzın arkasındaki sınırların nereye kadar uzandığıdır. İşâri tefsir dendiğinde, aslında nassın o ilk bakışta görünen dil ve fıkıh kurallarına dayalı "zahir" manasını inkâr etmeden, kalbini tasavvufi bir disiplinle arındırmaya çalışan sülûk erbabına açılan gizli, ruhanî ve derunî manaları aramak kastedilir.[1] Bu metot, Kur'an'ı kendi keyfî düşüncelerine göre bükmek isteyenlerin yaptığı zorlama yorumlardan tamamen farklı bir yerde durur. Tasavvuf dünyasında bu duruma tefsirden ziyade "işaret" veya "tevil" denmesi de bundandır; yani ayetin dış manası bir kapıysa, işârî anlam o kapıdan içeri süzülen bir ışıktır.

Peki, Kur'an ayetlerine bu gözle bakmanın şer'î dayanağı nedir? Sûfîler, bu yöntemin meşruiyetini doğrudan ayet ve hadislerde bulurlar. Örneğin, Allah'ın insanlara hem zahirî hem de batınî nimetler verdiğini belirten ayetler, Kur'an'ın da bir zahirî bir de batınî yönü olduğuna yorulur. Çünkü Kur'an nimetlerin en büyüklerindendir ve onun batınî yönü, lafzın altındaki asıl maksadı kavrayabilme nimetidir. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in "Her ayetin bir zahiri, bir batını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (doğuş yeri) vardır" şeklindeki mürsel hadisi de bu arayışın şer'î dayanağı kabul edilir.[2]

Tabii ki bu durum, "Her aklına esen ayete istediği manayı verebilir" demek değildir. Geleneksel Ehl-i sünnet uleması, işârî yorumların makbul sayılabilmesi için çok sıkı dört şart ileri sürmüştür. Eğer bu şartlar çiğnenirse, yapılan iş tefsir değil sapıklık (ilhad) olur. Bu şartları şöyle sıralayabiliriz:[3]

1. **Zahire aykırı olmamak:** Ayete verilen batınî mana, kelimenin ilk bakışta saptanan zahirî ve fıkhî hükmünü asla iptal etmemelidir.
2. **Şer'î bir delille desteklenmek:** Çıkarılan batınî anlamın doğruluğuna başka bir ayet ya da hadiste mutlaka bir şahit bulunmalıdır.
3. **Muarız bir delil bulunmamak:** Verilen manaya aykırı düşen akli veya şer'î bir engel olmamalıdır.
4. **Tek mananın bu olduğunu iddia etmemek:** İşâri tefsir yapan kişi, "Ayetin tek gerçek anlamı budur, zahiri manası önemsizdir" gibi bir iddiada bulunmamalıdır.

[1] Abdullah Demir, "İşari Tefsirin Delilleri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (15 Haziran 2015), 1.
[2] Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs*, ed. Muhammed Abdülmuîd Hân (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1964), 2/12.
[3] Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2010), 2/279.

Naslar zahiri üzere kalır; batın ise iman kemalinden gelen ek bir marifettir.

Tasavvufî Tefsirde "Afâkî-Enfüsî" (Alem-İnsan) Uyumu

İşârî tefsiri ayakta tutan en estetik ve felsefi mekanizma, şüphesiz "afâkî" ve "enfüsî" dünyalar arasında kurulan o köprüdür. Tasavvuf düşüncesinde kâinat "büyük insan" (âlem-i ekber), insan ise "küçük kâinat" (âlem-i asgar) olarak görülür.[4] Dolayısıyla Kur'an'ın dış dünyadan, göklerden, yerden, nehirlerden ya da tarihsel kavimlerden bahseden her ayeti (afâkî), aslında insanın iç dünyasındaki nefis, ruh, kalp ve akıl gibi manevî unsurların (enfüsî) birer yansımasıdır.

Sehl b. Abdullah et-Tusterî gibi işârî tefsirin öncülerinde ilk örneklerini gördüğümüz bu yönteme göre, kâinattaki fiziksel olaylar insanın ruhsal serüvenine birebir tatbik edilir.[5] Mesela Rûm Sûresi 41. ayette geçen "kara" (yeryüzü) insanın bedenini veya nefsini temsil ederken, "deniz" kalbi ya da marifeti simgeler; çünkü deniz gibi kalp de çok derin ve tehlikelidir. Gökten inen yağmur kalbe gelen ilahi nurlara, yeryüzünde biten çiçekler ise imanın ve marifetin kalpteki meyvelerine benzetilir.[6]

İşte bu mantıkla, Kur'an'daki Firavun, Nemrut, Ebû Cehil gibi inkârcı karakterler sadece tarihsel birer figür olmaktan çıkar; insanın içindeki o sınır tanımaz nefs-i emmârenin birer enfüsî sembolü haline gelir. Mâûn Sûresi'ni incelerken Bursevî'nin tam olarak bu yöntemi nasıl ustalıkla kullandığını göreceğiz. Sûredeki yetimi iten, yoksulu doyurmayan, namazda gösteriş yapan o kötü karakterler, aslında dışarıda bir yerde arayacağımız düşmanlar değil; bizzat insanın kendi içindeki hayvânî nefsin ve bencilliğin somutlaşmış halleridir.

İsmail Hakkı Bursevî Ve *Rûhu'l-Beyân*'ın İşârî Tefsirdeki Yeri

Osmanlı Dönemi Mutasavvıf Müfessirleri İçinde Bursevî

Osmanlı tefsir geleneği incelendiğinde, ulemanın ekseriyetle Beyzâvî (685/1286) veya Ebüssuûd (ö. 982/1574) çizgisinde, lafzi, fıkhî ve belâgat merkezli bir dil benimsediği görülür. Ancak bu hâkim damarın yanında, nassın derunî boyutunu fıkhî meşruiyet zemininde topluma aktarmaya çalışan güçlü bir mutasavvıf müfessirler kuşağı da mevcuttur. Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) *Aynü'l-A'yân*'ı veya Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) işârî dokunuşlarıyla somutlaşan bu tasavvufi tefsir birikimi, XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başında İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1125) ile zirve noktasına ulaşmıştır. Bursevî, hem Celvetiyye tarikatının nefs tezkiyesi ve sülûk yöntemlerini yaşayan bir Sûfî hem de İslâmî ilimlerin her sahasında kalem oynatmış bir Osmanlı entelektüelidir.

Bursevî'yi tefsir tarihinde nevi şahsına münhasır kılan en belirgin vasıf, marifet dilini sıradan insanın da anlayabileceği bir vaaz ve irşat üslubuyla harmanlamış olmasıdır.[7] Onun dünyasında tefsir, sadece medrese duvarları arasında tartışılan teorik bir metin değil, cami kürsüsünden müminlerin kalbine üflenen canlı bir esintidir. Bursevî, ayetlerin zahiri hükümlerini ve nüzul sebeplerini ortaya koyduktan sonra, muhatabını manevî bir sarsıntıya uğratacak batınî işaretlere geçer. Bu bakımdan o, lafız ile manayı, şeriat ile hakikati birbirinin alternatifi olarak görmez; aksine batını, zahirin hakkıyla yaşanmasını sağlayan içsel bir itici güç olarak konumlandırır. Bu yönüyle Bursevî, Osmanlı toplumunun dinî ve ahlâkî krizlerine sülûk penceresinden çözümler üreten enfüsî bir terbiyeci kimliğine sahiptir.

***Rûhu'l-Beyân*'ın Kaynakları ve Metodu**

Bursevî'nin yirmi üç yılda tamamladığı *Rûhu'l-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri, kendisinden önceki işârî tefsir literatürünün adeta bir muhasebesi ve yeniden üretimidir.[8] Bursevî, bu eseri inşa ederken kütüphanesindeki tasavvufi birikimi salt bir aktarım olarak kullanmaz; her bir kaynağı kendi kalbî tecrübesi ve Celvetî nefis terbiyesi süzgecinden geçirerek şerh eder. Eserin metodolojik omurgasını tahlil ettiğimizde, Bursevî'nin üç büyük klasik işârî kaynaktan beslendiğini görürüz:

1. **Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'i:** Bursevî, tasavvufi tefsirin ilk döneme ait anonim işaretlerini, Ca'fer-i Sâdık, (ö. 148/765) Sehl b. Abdullah et-Tusterî (ö. 283/896) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi pîrlerin ayet ayet derlenmiş ham varidatını eseri için temel bir malzeme olarak kullanır.

2. **Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ı:** Kuşeyrî'nin sened zincirlerini atarak kelimelerin derunî anlamlarını vaaz diline dönüştüren üslubu, *Rûhu'l-Beyân*'ın o akıcı, içli ve dervişane tonunun ilham kaynağıdır. Bursevî, Kuşeyrî gibi her surenin başındaki besmeleye, o surenin genel ruhuna uygun özgün ve tekrarlanmayan batınî manalar yükleme geleneğini devam ettirir.

3. **Meybûdî'nin *Keşfü'l-Esrâr*'ı:** Bursevî'nin üslubunda ve mîsâk, fena, aşk gibi kavramları derinleştirirken başvurduğu edebi-tasavvufi tahlillerde, Meybûdî'nin Hace Abdullah el-Herevî'nin tefsirini genişleterek oluşturduğu o sarsıcı felsefi-işârî dilin izleri açıkça görülür.

Rûhu'l-Beyân'ın yöntemi incelendiğinde, Bursevî'nin bir konuyu aydınlatmak için ayetleri, hadisleri, Sûfî menkıbelerini ve döneminin tasavvuf edebiyatından (özellikle Mevlânâ, Hâfız-ı Şîrâzî ve Attâr gibilerin Farsça şiirlerinden) seçkin örnekleri bir araya getirdiği görülür. O, tefsirinde "ihtibâk" gibi belâgat sanatlarını tasavvufi kavramları netleştirmek için ustalıkla kullanır. Münafık ve fâsıkların psikolojisini tahlil ederken ahlâkî zaafların kökenini riyaya, kibre ve nefs-i emmârenin gizli tuzaklarına bağlar. Bursevî'nin bu sentezci metodu, Mâûn Sûresi'ndeki o sert ve sarsıcı toplumsal ahlâk eleştirisini, insanın kendi içindeki bencillik ve samimiyetsizlik

[4] Fatih Günay, "Arif'in Nüsha-i Âlem Mesnevisinde Âlem-İnsan İlişkisi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/1 (28 Haziran 2018), 343.

[5] Vedat Yetkin - Adnan Arslan, "Klasik İşârî Tefsirlerde Bazı Kevnî Unsurlar ve Tabiat Olayları", *Eskiyeni* 54 (30 Eylül 2024), 1309.

[6] Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*, ed. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2010), 3/121.

[7] Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (01 Eylül 2011), 377.

[8] Ali Namlı, "Rûhu'l-Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008).

putlarını yıkmaya yönelik enfüsî bir cihada dönüştürmesini açıklamaktadır.

Rûhu'l-Beyân'da Mâûn Sûresi'nin İşârî/Enfüsî Tahlili

Genel kabule göre Mekke döneminde nâzil olan Mâûn Sûresi, zahiri tefsir geleneğinde ceza gününü ve İslam'ı yalanlayan, toplumsal şefkatten yoksun münkirlere yönelik ilahi bir azarlama ve kınama metnidir. İsmail Hakkı Bursevî ise *Rûhu'l-Beyân*'da, sûrenin bu tarihsel ve fıkhî nüzul şartlarını eksiksiz şekilde teslim ettikten sonra, nassın sınırlarını sülûk disipliniyle genişleterek bir enfüsî tahlil sunar. Bursevî'nin tefsir geleneğinde bu sûre, dışarıda aranacak bir Ebû Cehil prototipinden ziyade, insanın kendi iç dünyasında kök salmış olan "hayvânî nefis", "benlik davası" ve "marifet cimriliği" ile hesaplaşma meydanıdır.

Dinî Yalanlama ve Yetimi Hor Görme

Sûre, *"Dinî yalanlayanı gördün mü?"* (Mâûn, 107/1) ayetiyle muhatabına sarsıcı bir soru yönelterek başlar. Bursevî, buradaki "din" kavramının hem nihai hesabı/cezayı hem de bir bütün olarak İslam şeriatını ifade ettiğini belirtir. Literatürde bu ayet, ahirete inanmadığı için ahlakî bir denetimden yoksun kalan ve mülkiyet hırsıyla körleşen inkârcı karakteri deşifre eder. Nüzûlü sebep olarak, ayetin öncelikli muhatabının himayesindeki yetimin malına el koyan, kendisine ait mülkü talep eden öksüz çocuğu kaba bir biçimde azarlayarak geri çeviren Ebû Cehil olduğu aktarılır. Ancak Bursevî, ayette geçen "ellezî" (o kimse) sılasının sadece Ebû Cehil gibi tarihsel figürlere hasredilemeyeceğini, aksine ayetin "cins" bildirerek dinî yalan sayan herkesi kapsadığını hatırlatır.[9]

Bu noktada Bursevî, afâkî düzlemde kalan bu yetim itme eylemini bir enfüsî tahlille insanın iç dünyasına taşır. Ona göre "yetimi hor gören kimse" kavramı, içini ve dışını hayvânî nefsin kaplamasına izin veren her insana şamildir. Tasavvufi epistemolojide "yetim", bedenin zulmânî ve maddî baskıları karşısında sahipsiz, zayıf ve korumasız kalmış olan "latif ruh"u veya "kalp" elçisini simgeler. İnsan, ne zaman nefs-i emmârenin şehvetlerine, hırslarına ve dünyevi makam arzularına boyun eğse, kendi içindeki o ilahi esintiyi yani enfüsî yetimini kaba bir biçimde itip kakmış, onu azarlamış ve manen ölüme terk etmiş olur. Dinî yalanlamanın en somut alameti, dış dünyada yetimlere zulmetmek olduğu gibi; enfüsî dünyada da nefsin tahakkümü altında ruhun ve kalbin sesini susturmak, fıtrattaki zayıf manevî duyguları hırpalayıp ezmektir.

Yoksulu Doyurmaya Teşvik Etmeme ve Mal Sevgisi

Sûrenin üçüncü ayetinde zikredilen, *"Yoksulu doyurmaya teşvik etmez"* (Mâûn, 107/3) ifadesi, Bursevî'nin dilinde toplumsal bir ibadet eleştirisinden derin bir kalp kalıbı çözümlemesine dönüşür. Bursevî, ayet metninde doğrudan "yedirmek" (it'âm) fiili yerine "yemek" (taâm) kelimesinin tercih edilmesine ve bu yemeğin "miskine" izafe edilmesine dikkat çeker. Bu belâgat inceliği, zenginlerin mülkiyetinde zannedilen malların üzerinde aslında yoksulların meşru ve şer'î bir hakkı olduğunu gösterir. Dolayısıyla yoksula kendi hakkı olan şeyi vermemek, salt bir ilgisizlik değil; kalbin katılaştığının, tabiatın ve yaratılışın en düşük seviyeye gerilediğinin apaçık bir delilidir.[10]

Bir insanın başkasını iyiliğe teşvik etmemesi neden bu denli şiddetli bir kınamanın öznesi olmuştur? Bursevî bu problemi iki batınî menfezden çözer: Birincisi, kişinin yoksula yardımı teşvik etmemesi, yaptığı amellerin uhrevî karşılığını göreceğine (ceza gününe) içtenlikle inanmamasından, yani gizli bir imansızlıktan kaynaklanır. İkincisi ise bu "teşvik etmeme" hali, kökleşmiş bir cimrilikten ve fakirlere ihsanda bulunmayı tamamen reddetmekten kinayedir. Enfüsî boyutta "miskin/yoksul", insanın manevî gıdaya ve ilahî marifete muhtaç olan batınî tarafını temsil eder. Hayvânî nefis insana galip geldiğinde ve mal sevgisi kalbi ele geçirdiğinde, kişi sadece dışarıdaki fakiri aç bırakmaz; kendi iç dünyasındaki marifet açlığını da beslemeyi reddeder. Kendisi hakikat sofrasından beslenmediği gibi, kalbindeki diğer latif duyguların da ilahi feyz ile doymasını engeller. Bursevî'nin aktardığı edebi beyitte denildiği gibi, alçak ve bayağı bir nefis, lütuf ve ihsandan uzak olduğu gibi, başka latifelerin de bu kadehe yaklaşmasına tahammül edemez.[11]

Namazdan Gaflet ve Gösteriş

Sûrenin en sarsıcı uyarısı, kuşkusuz *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar"* (Mâûn, 107/4-5) tehdididir. Bursevî, ayetin başındaki "fa" harfinin, önceki ahlâkî çöküş ile namazdaki samimiyetsizlik arasındaki kopmaz bağı kurduğunu belirtir. Yetimi ve yoksulu gözetmemek dinî yalanlamanın dışsal alametiyse, namazı ciddiye almamak da bu batınî yalanlamanın içsel tezahürüdür. Bursevî, namazdan gafil olma anlamına gelen "sehv" kavramını ikiye ayırarak ufuk açıcı bir tahlil sunar:

1. İnsanın iradesi ve kastı dışında, akli bir noksanlıktan kaynaklanan gaflet hali ki, bu sorumluluk doğurmaz.

2. Eylemin itici gücü insanın içinde olduğu halde, dünyaya meyil ve umursamazlık yüzünden bilerek ve isteyerek namazın vaktini, erkânını ve ruhunu savsaklama hali. İşte ayette lanetlenen ve kınanan fiil, bu ikinci kısma giren kasıtlı gaflettir.[12]

Bursevî, Enes b. Mâlik'in, *"Allah'a hamdolsun ki ayette 'namazlarının içinde' (fî salâtihim) denmedi, 'namazlarından' (an salâtihim) dendi"* şeklindeki ferahlatıcı tespitini nakleder.[13] Zira namazın içindeyken insana musallat olan anlık vesveselerden ve düşüncelerden kurtulmak neredeyse imkânsızdır ve bu durum beşeriyet muktezasıdır. Ancak ayetteki "an" edatı, namazın bizzat kendisinden, onun esrarından, ilimlerinden ve letâifinin şühûdundan tamamen yüz çevirmeyi ifade eder. Enfüsî boyutta namaz, kulun Rabbiyle baş başa kaldığı bir mi'râc ve münâcât makâmıdır. Akıllı ve arif bir sâlik, bu buluşmayı hafife alıp namazda saçıyla, sakalıyla, elbisesiyle oynamaz; zihnini masiva (Allah'tan gayrısı) ile kirletmez.

Bu gafletin doğal bir neticesi olarak ortaya çıkan *"Onlar gösteriş yapanlardır"* (Mâûn, 107/6) ayeti, ibadetin nefsânî hazlara alet edilme tehlikesini ifşa eder. Bursevî, riyanın hakikatini "ibadet aracılığıyla dünyalık ve nefsânî

[9] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 23/522.
[10] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri*, 23/522.
[11] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri*, 23/522.
[12] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri*, 23/523.
[13] Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, ed. Mâhir Edîb Habbûş vd (İstanbul: Dârü'l-Lübâb li'd-Dirâsât ve Tahkîki't-Türâs, 2019), 15/500.

makam talep etmek" olarak tanımlar. Mürâî (gösteriş yapan) kimse, kendisini dışarıya karşı daha fazla huşû duyuyormuş gibi göstererek salih insan havası verir ki, nefs-i emmâresi insanların övgüsüyle beslensin. Bursevî'ye göre bu durum, amellerini ve ulaştığı manevî halleri Allah'ın lütfuna değil, kendi zulmânî nefsine izafe eden gizli bir şirktir. İnsanlar görsün diye uzatılan ve süslenen namaz, kulun mi'râcı olmak şöyle dursun, bizzat cehennem kapısının anahtarına dönüşür. Zira riya, karanlık bir gecede kapkara bir taşın üzerinde yürüyen kapkara bir karıncanın ayak sesinden çok daha gizli bir biçimde kalbe süzülür.[14]

Mâûn'un (Hayrın) Engellenmesi Olgusu

Bursevî, "mâûn" kelimesinin köken olarak "az şey" anlamına gelen *ma'n* lafzından türediğini belirtir. Zekâtın da lügatte mâûn diye isimlendirilmesinin sırrı, malın sadece kırkta biri gibi az bir miktarının verilmesinden ileri gelir. Sûrenin dizilimde bu kavramın namaz uyarısının hemen akabinde zikredilmesi, İslam'ın ikiz ibadetleri olan namaz ile zekâtın batınî dünyada asla birbirinden ayrılamayacağını gösterir. Dinî yalanlayan mürâî kalp, namazda Allah'ın hakkını çiğnediği gibi, mâûnu engellemekle de mahlûkatın hakkını gasbetmektedir.[15]

Bursevî, örfi olarak mâûnun; komşular arasında günlük hayatta ödünç alınıp verilen balta, kazan, tencere, kova, iğne, elek, keser, su ve tuz gibi ufak tefek ihtiyaç maddeleri olduğunu aktarır. Hz. Âişe'den rivayet edilen kudsî hadisten ilhamla; komşusuna bir parça ateş verenin sanki o ateşle pişen yemeğin tümünü, tuz verenin o yemekle tatlandırılan nimeti sadaka vermiş gibi sevap kazanacağını; suyun olmadığı yerde bir yudum su ikram edenin ise bir nefsi diriltmiş sayılacağını hatırlatır.[16]

İşte bu küçük, basit ve gündelik eşyaları veya ihtiyaçları muhtaç olandan esirgemek, mürüvvet (insanlık) ve tasavvufi ahlâk açısından yaratılışın en sefil noktasıdır. Enfüsî düzlemde bu durum, nefs-i emmârenin mülkiyet iddiasının ve "benlik" vehminin ne derece katılaştığını gösterir. Kendine ait zannettiği küçücük bir eşyayı bile mahlûkattan esirgeyen bencil nefs, ilahi feyzin akışına set çekmiş olur. Bursevî, Secâvendî'nin eseri olan Aynü'l-Meânî'den nakille sarsıcı bir hüküm koyar: Dünyada mahlûkattan bu ufak tefek hayırları (mâûnu) esirgeyenler, ahirette ve marifet âleminde Kevser'in (bol hayrın, ilahi aşk ve marifet pınarlarının) feyzinden ve akışından ebediyen mahrum bırakılacaklardır. Çünkü cömertlik göstermeyen bir kalp, samediyyet sırrından pay alamaz ve bizzat kendi ördüğü cimrilik duvarlarının arkasında perdelenerek ziyana uğrar.

Sonuç

"İşârî Tefsirde 'Mâûn' Sûresi -Bursevî Örneği-" başlığı altında yürüttüğümüz bu katmanlı araştırma, Kur'an-ı Kerîm'in lafzi ve zahiri sınırlarının, sülûk disipliniyle tahlil edildiğinde insan ahlâkı ve nefs psikolojisi adına ne denli sarsıcı hakikatlere kapı araladığını gözler önüne sermiştir. İslam tefsir geleneğinin Ehl-i sünnet omurgasını koruyarak nassın batınî ve derunî işaretlerini arayan işârî metot, Mâûn Sûresi özelinde salt bir tarihsel inkârcı kınamasının ötesine geçmiş; insanı kendi iç dünyasındaki bencillik, riya ve samimiyetsizlik putlarıyla yüzleştiren enfüsî bir aynaya dönüşmüştür.

Osmanlı mutasavvıf müfessirleri arasında vaaz üslubunu, marifet dilini ve sülûk varidatını en estetik biçimde potasında eriten İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*'da Mâûn Sûresi'ni adeta bir nefs laboratuvarı gibi işlemiştir. Bursevî'nin tefsirinde sûrenin ahlâki uyarısı, afâkî düzlemden enfüsî düzleme bir tutarlılıkla aktarılmıştır. Sûrenin başında zikredilen "dinî yalanlayan ve yetimi iten" Ebû Cehil prototipi, Bursevî'nin yorumuyla her insanda pusuda bekleyen, ruhun ve kalbin (enfüsî yetimin) sesini boğmaya çalışan "hayvânî nefsin" evrensel bir sembolü haline gelmiştir. Benzer şekilde, yoksulun mal üzerindeki meşru hakkını teslim etmemek ve iyiliği teşvikten uzak durmak, kalbin marifet gıdasından mahrum bırakılması ve enfüsî bir cimrilik hastalığı olarak tahlil edilmiştir.

Bursevî'nin namazda gaflet (sehv) ve gösteriş (riya) olgularına getirdiği işârî yorumlar ise, ibadetin nefsânî hazlara ve dünyevi makam taleplerine alet edilme tehlikesini en gizli dehlizlerine kadar ifşa etmiştir. Namazın manevî esrarından ve letâifinin şühûdundan gafil olan mürâî bir kalbin, kendi amellerini Allah'ın lütfuna değil de kendi zulmânî nefsine izafe ederek nasıl bir gizli şirke düştüğü saptanmıştır. Sûrenin sarsıcı mührü olan "mâûnun (en küçük bir yardımın dahi) engellenmesi" ise, Bursevî tarafından mürüvvetin ve tasavvufi ahlâkın en sefil noktası olarak nitelenmiştir. Dünyada komşusundan bir iğneyi, bir kap tuzu veya bir kova suyu esirgeyecek kadar mülkiyet iddiasıyla körleşen bencil bir nefsin, ahirette ve marifet aleminde Kevser'in (bol hayrın, ilahi aşk ve marifet pınarlarının) sonsuz feyzinden mahrum kalacağı gerçeği, iki alem arasındaki sarsılmaz dengeyle ortaya konulmuştur.

Nihayetinde, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'daki Mâûn Sûresi tefsiri, dikey düzlemdeki ibadet ahlâkı (namaz) ile yatay düzlemdeki toplumsal şefkat ve mürüvvetin (mâûn) tasavvufi dünyada asla birbirinden ayrılamayacağını ispat etmektedir. Bursevî, toplumsal bir ahlâk eleştirisini, insanın nefs-i emmâresiyle yürüttüğü o iç savaşa başarılı bir şekilde bağlayarak, Kur'an'ın yaşayan, her an muhatabını dönüştüren ve zamanlar üstü olan o ruhanî dinamizmini taze bir nefesle XVIII. asırdan günümüze taşımayı başarmıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni: Makale etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Yapay zeka araçları kullanılmamıştır.

[14] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri*, 23/524.
[15] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri*, 23/525.
[16] Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebaî el-Kazvînî İbn Mâce, *Câmi'u's-sünen [sünenü İbn Mâce]*, ed. İsâm Mûsâ Hâdî (Cübeyl: Dârü's-Sıddîk li'n-Neşr, 2014)530-2472.

Kaynakça

Ankaravî, İsmail. *Fatiha Tefsiri: İşârî Tefsir Örneği*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı, No: 232.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meali ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Demir, Abdullah. "İşari Tefsirin Delilleri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (15 Haziran 2015), 1-7.

Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. *Garîbü'l-hadîs*. ed. Muhammed Abdülmuîd Hân. Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1964.

Günay, Fatih. "Arif'in Nüsha-i Âlem Mesnevisinde Âlem-İnsan İlişkisi". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/1 (28 Haziran 2018), 339-359. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.437744

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebaî el-Kazvînî. *Câmiʿu's-sünen [sünenü İbn Mâce]*. ed. İsâm Mûsâ Hâdî. Cübeyl: Dârü's-Sıddîk li'n-Neşr, 2. Basım, 2014.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-. *Letâifü'l-işârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*. ed. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 3. Basım, 2010.

Namlı, Ali. "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (01 Eylül 2011), 365-385.

Namlı, Ali. "Rûhu'l-Beyân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/211-213. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008.

Nesefî, Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. ed. Mâhir Edîb Habbûş vd. İstanbul: Dârü'l-Lübâb li'd-Dirâsât ve Tahkîki't-Türâs, 1. Basım, 2019.

Yetkin, Vedat - Arslan, Adnan. "Klasik İşârî Tefsirlerde Bazı Kevnî Unsurlar ve Tabiat Olayları". *Eskiyeni* 54 (30 Eylül 2024), 1309-1333. https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1470948

Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2010.